

Эскидан «акл ёшда эмас, бошда» деган оталар сўзи юрадир. Янги ижтимоий эҳтиёжлар такозасиданмидир, надандир, бу кунги Туркия жумхурият ҳукумати янги бир макол ўртага отмишдир. Уда «Асрийлик каллада эмас, кулохдадир!» Эски маколнинг тўгрилигини кундалик ҳаётимиз билан исбот қилинмоқда бўлса ҳам, ажабо Туркия ҳукумати бу казияси учун қандай далил ва исбот кўрсата оладир? Воқеан Туркия ҳукумати ўзининг бу ташаббусига турли далиллар келтирадир. Аввалан, овруполарнинг таҳкиридан қутулиши учун уларнинг пўстига буруниши кераклиги, иккинчи, мамлакатнинг асрий бир ҳаётга кириши учун овруполикнинг қабули!

Бу масалалар, умуман шарқ ва хусусан ислом дунёси учун энг эски масалалардандир. Шарқ иқтисодий жиҳатдан тубанлашиб Оврупо сарватининг кўлида қола бошлагон замонлардан бери бу икки масала чикгон ва уларни ҳал этишга эҳтиёж сезилган эди. Овруполар бир мамлакатни истило қилар-қилмас икки жабахали бир вазият тугуладир. Бир ёқдан овруполи ўзининг иркининг «нажиблигига» таяниб мустамлака бўлиш жиҳатидан мағлуб ва шунинг учунда «зарил» халқларни тубан кўра бошлайдир. Бу қараш аввало шундан бошланадирки, у истилочи бойдир, булар қамбагал! Бой билан қамбагалнинг бир-бири билан муносабат ва муомаласи маълум.

Иккинчидан, улар голиблардирлар, булар мағлуб!

Шарқиларда эса голибларнинг талашлари, жабр ва зулмларига қарши бир душманлик тугулғони қаби, уларнинг қарашларига қарши бошқа қоралар бўлмагонидан яхши кўрунмақ ва яранмоқ ҳислари пайдо бўладир. Овруполарнинг галабаси ортган сари нафратида ортадир, чунки бир ёқдан мамлуқининг қамбагаллана тушганидан «хўжаси»га «тақдим» қилиб, эвазига «марҳамат» қутатургон «матои» қамаядир. Иккинчи ёқдан бу мағлубнинг бор ва йўқини берса ҳам, «марҳамат» қутиб юмрук (мушт маъносида — Б.К.) кўрганидан душманлиги ортадир. Бу ҳол кундан-кун ортадир, сира тўхтамайди. Оқибат кўринадирки, вазият икки ёқдан ўзгармақда бўлса ҳам, бирисининг фойдасига, иккинчисининг зарарига ўзгарадир, фойда кўрган томон табиий ўлароқ қаккая (гердаиш маъносида — Б.К.) борадир, мағлуб тараф эса бунга бир қора ахтара бошлайди. Аввал исён қилмоқ бошига қелади ва исён ҳам қилади, лекин оқ қолғонини ва оқлик орқасида «ўлум»нинг қелганини кўруб кўради, яна итоатга бошлайди. «Итоат» учун эса «қидам-қабр» қерақ бўлади, қолбуқи устидаги оқир юққа қарши кўюлатургон «тоқат» бўлмагонидан ва исён билан ҳам иш қикмогонидан яна бошқа қоралар излай бошлайди.

Умуман шарқ, хусусан бу кунги Туркия қана шу вазиятдадир. Қиндда, Қинда, Эронда, Арабистонда ҳам шундайди. Қиндистон ўзининг фирқа низолари билан бу вазиятни оқик кўрсатади. Бир ёқдан таракқийқарвар, либерал, овруполи ақмоқ истаганлар йиллардан бери тиришадирлар ва ўзининг хўжаларига қарши вазиятларини яқширтмоқ истайдилар.

Инғлизлар эса - қар қанча оқий ирқни мақтасалар ҳам, қиндларга қелганда мақтовлар тоқчада қолади ва вақшият кундан-кун ортади. Қуққисизлик қун сайин қаттиг бир тус олади.

Қиндаги қапталисун масалалари, ақнабийларнинг ерларига қараганда айри қуққа молик бўлишлари, бу кунги Қин бұқронлари буларнинг шохидидир.

Оврупонинг иқтисодиёти орқасида вужудга қелган шарқдаги бу ижтимоий қаракатлар турлича қараёнлар тугдиради.

Хиндистон ўзининг Ганди ва Тогурлари билан иктисодиятда бўлгони каби барча ижтимоий муассасаларда, фалсафада, ахлоқтса, одатда — овруполиларга карши тушадир.

Ганди ва Тогурларча Оврупонинг дини-да бузук, дунёси-да! На унинг фалсафаси хакикатга етадир, на ахлоқи саодатга эриштирадир.

Оврупо бир «машина»дир ва унинг темир, кора чамбараклари, панжалари «инсонлик» виждонининг энг имонсиз душманидир. Шунинг учун ундан хазар этмак, кочмок лозимдир. Шунинг учундирки Тогур ўзининг «хофизона» ва «бедилона»— хайёмона эмас! — назм ва наср-ла шарқнинг қадим руҳини куйлай бошлайдир. Ганди, Оврунонинг мол ва матога карши кўблашиб куйдириш ва сахар қорхоналарини ташлаб кишлокларга чекинишлари билан бирга ўзининг юриш-туриши билан эски «будда»лик ва «барахман»ликини бошлайдир.

Эронда, хатто, Эроннинг исломларида ҳам — эски зардуштликка томон жидтсий майл борлиги букун кўзга урулмоқдадир. Туркияда ҳам бу қадимга берилиш жараёни йўқ эмасдир. Баъзи парчалари-ла Яхё Камол, насрлари-ла Ёқуб Кодирийлар бу мактабнинг бошлиқларидан саналсалар мумкин дир. Лекин бу кунги Туркия жумхурият ҳукумати бу жараёнга карши юқорида кўрсатганимизча тамом маъноси-ла овруполик жараёни тарафдоридир. Фақат том маъноси-ла эмас, кўрқокча бир овруполик тарафдоридир. Чунки: Оврупонинг фалсафа ва фанини қабул қилар экан кўрқоклиги бўлмаса, Оврупо илм ва фанининг чиқаргон сўсийелизм ва унинг тўнгич ўгли бўлгон коммунизмга карши бу қадар қаттиқ ҳаракат нечундир. Воқеан бу бир тарафдан майда буржуазиянинг манфаат тақозоси каби иЗох этилса ҳам унинг асосида ўшал кўрқоклик турмайдирми? «Илм ва фан»нинг хакикатларига карши манфаат кўрқоклиги! Мантиқан қарангиз! Салла ўрнида шапка қийилса овруполашгон бўлур эканлар ва овруполиларнинг таҳкиридан қутулур эканлар. Бу кўрқоклик эмас, қулунч бир маймунликдир. Бу ақл ва мантиқингиз билан қишдан қандай қиқдингиз, ўртоқлар?

Бу кўрсатадирки: аввало Туркия жумхурият ҳукумати ижтимоий масалаларни изох қилиш йўлини англамайдир ва ижтимоий таъхуротга аҳамият бермайдир.

Иккинчидан, мамлакатнинг иктисодий манфеини асло кўз олдиға қелтирмайдир. Унга ёлғиз овруполиларға ёронмок лозимдир.

Овруполиларнинг бу қунги шапкалари буйруқ остида тугулмагон каби, муслмон ва шарқлиларнинг қийимларида ҳеч бир хон ва авлиёнинг талқини билан бўлмагондир. Бу бир ижтимоий муассасадики, муҳит ва замон таъсири остида тугуладир ва яшайдир. Сўнгра овруполининг салла ўрағони билан муслмон бўлмағони қанча аниқ бўлса бир шарқлининг шапка қийиши билан америкалича тушуна олмаслиги ва ўзининг айри хусусиятларини доимо саклайтургонлиги бадиҳдир. Ёронмок - ҳуш кўринмок масалаларига қелганда ҳам ҳол айнидир. Модомики, Туркия ва шарқ, Оврупо ва Амрико сарватдорларининг манфаатларига карши қурашадир ва уларнинг жигарига суқулган панжаларини арралайдир, юз оут таққан билан, минг қарра қалисоға қирган билан, ҳудони уч эмас, ўн мингта демак билан ҳам ёронмайди, суқулмайди.

Қандайки бугунги Оврупо ва Амриконинг ишқиси шапкаси, дини ва одатлари билан бир қангда бўлса ҳам яна уларнинг ўғай ўғлидир.

Бу хакиқатлар кўз олдида экан, бу ҳаракатлар ижтимоий ҳаётни англамаслик эмасда надур? Юқорида кўрсатилган каби манфаати бўлмагон ташаббус ва ҳаракатнинг айри бир иктисодий зарари бордир.

Туркия икки-уч асрлик қапталисун вазияти ва ярим асрлик қулмай қелган урушлар

билан талангон ва йикилгон вайронадан бошка бир нарса эмасдир. Иктисодий жихатдан тузатиш учун хали энг ками чорак асрча бир муддат тинч туриши керак бўлгон бир мамлакат учун — айникса, Туркия каби майда хунар мамлакати учун — бир кийимни ўзгартиришнинг мажбурий бўлиши озми зарар берадир.

12—15 милйўнлик фабрикаси бўлмагон бир мамлакатнинг «кийимлик»ларини тайёрламок учун канча одам машгул бўлгон бўлур ва тушунмаган бир буйрук ижроси билан канча киши ишсиз қоладир, бир ўйлаш керак эмасмидир?

Бунинг устига бир оз шахсий хурриятни ҳам илова килайлик, бу бир бугов ва занжир бўлмай—нима бўла олар?

Техронда чикатургон «Оянда» журналида ҳам Эрон ҳукуматиға мамлакат ислохати учун килингон таклифлар орасида Эрон миллатининг бир фўрмада бўлиши таклифи киргизиладир. Буда туркиялилар каби тушунишдан келгандир.

Маколамизнинг охирида шуни айтиб ўтайликки: Шўровий ўлкаларда — душманларнинг бутун норозиликларига рагман — бир хол кўрсатадирки, уда ижтимоий хаётнинг сирларини англашга кўшнилардан кўра жиддийрок ва чуқуррок ўйлашдир. Бир тантанали суратда жахонга эълон этмак билан фахр этмак мумкиндир.

Шўро ҳукуматида энг асосли ижтимоий масалалар ислохи учун киришиладир. Кундалик ёримчик - ахамиятсиз, майда-чуйдалардан умр зое килинмайдир.

«Кийим-кечак» деб юришдан кўра кишлоқ хўжалигини яхширтиш, мактаблар очиш масалалари мавзуи бахс этиладир. Чунки дехконнинг киссасига пул кирса, бойиса, ўкиш-ёзишни ўрганса, маданий хаётга ёклаш ўз-ўзидан кийими тозаланадир, ўзгарадир. Уйларда теразалар қуруладир.

Диний масапаларда ҳам шундайдир. Шўро идорасида динларга ҳам том маъносида хурлик бершшб, Туркияда бўлгони каби хонакохларни ёпмай, диннинг асосий хурофатиға қарши илмий, тарбиявий қурашлар олиб бориладир.

Кўшниларимиз бу ҳаракатларни биздан ибрат олсалар, тилакларига яна тезрак етар эдилар.

«Каллами, кулохми?» Туркия ижтимоий хаётидаги воқеликка бағишланган бу мақола «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йил 10-сонида босилган.